

هویت و منافع روسیه در منطقه گرای اوریاسیایی

تألیف:
بهاره سازمند
حسین شورانی

مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی
تهران - ۱۳۹۸

فهرست نویسی پیش از انتشار

سرشناسه: سازمان، بهاره، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور: هویت و منافع روسیه در منطقه گرای اوراسیایی / تألیف بهاره سازمان، حسین صور اناری؛ [برای] مرکز مطالعات سیاسی و بین المللی [وزارت امور خارجه].
مشخصات نشر: تهران: وزارت امور خارجه، اداره چاپ و انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری: ۳۴۲ ص. جدول
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۶۱-۸۸۶-۵
بها: ۳۶۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: مکتب اروپا و آسیا
موضوع: فراکمونیزم - روسیه (فدراسیون)
موضوع: سیاست - جغرافیای
موضوع: روسیه - سیاست و حکومت - ۱۹۹۱ م.
شناسه افزوده: رواناری، حسین، ۱۳۵۹ -
شناسه افزوده: ایران. وزارت امور خارجه. مرکز مطالعات سیاسی و بین المللی.
شناسه افزوده: ایران، وزارت امور خارجه، اداره چاپ و انتشارات
رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۸ هـ ۲۰۰۲ DK1
رده بندی دیویی: ۳۲۷ / ۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۱۳۳۳۵

هویت و منافع روسیه در منطقه گرای اوراسیایی

تألیف: بهاره سازمان (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)، حسین صور اناری
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
چاپ اول: ۱۳۹۸
هماهنگی امور نشر: بیتا طهرانیان
ویراستار ادبی: عصمت دریکوند
صفحه آرای: سحر حسینی صنعتی

صفحه آرای، طراحی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

اداره چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی، چاپ و انتشارات وزارت امور خار
تلفن: ۲۲۲۹۷۰۲۹، نمابر: ۲۲۸۳۲۵۶۵
فروشگاه شماره ۱: تهران، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی
تلفن: ۲۲۸۰۲۶۶۲
فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، ساختمان ناشران، طبقه همکف پلاک ۱۶/۲۲
تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۴۰۳۱۵، تلفن فاکس: ۰۲۱-۶۶۹۵۲۲۹۰، تلفن همراه: ۰۹۳۵۹۳۰۴۳۷۱

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
فصل نخست - منطقه‌گرایی جدید یا سلطه‌طلبی قدیم در اوراسیا.....	۵
مقدمه.....	۵
گفتار نخست: تبیین مفهومی اوراسیا.....	۷
۱. اوراسیای پسا شوروی.....	۷
۲. اوراسیاگرایی.....	۹
۳. اوراسیا به عنوان یک قاره.....	۱۱
گفتار دوم: سلطه‌طلبی روسیه و منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۱۴
گفتار سوم: منطقه‌گرایی جدید و منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۳۴
نتیجه.....	۵۰
فصل دوم - منافع اقتصادی روسیه و منطقه‌گرایی توسعه‌ای در اوراسیا.....	۵۳
مقدمه.....	۵۳
گفتار نخست: منطقه‌گرایی توسعه‌ای در اوراسیا.....	۵۵
۱. توسعه مرحله به مرحله منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۵۶
۲. فرآیندی شدن منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۶۱
۳. محلی‌گرایی و منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۶۴
۴. منطقه‌گرایی اوراسیایی و مرحله هم‌گرایی.....	۷۰
گفتار دوم: اهداف و منافع روسیه در منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۷۵
۱. شرایط اقتصادی روسیه در دوران پسا شوروی.....	۷۵
۲. گفتمان‌های هویتی و گرایش‌های اقتصادی روسیه در منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۸۵
الف. گفتمان هویتی غرب‌گرایی.....	۸۵

ب. گفتمان هویتی دولت‌گرایی.....	۹۰
ج. گفتمان هویتی اوراسیاگرایی.....	۹۴
۳. اهداف روسیه در حمایت از منطقه‌گرایی توسعه‌ای اوراسیایی.....	۱۰۰
نتیجه.....	۱۰۹

فصل سوم - منطقه‌گرایی رقابتی - حمایتی در اوراسیا و سیاست‌های روسیه.....

مقدمه.....	۱۱۱
گفتار نخست: منطقه‌گرایی رقابتی در اوراسیا.....	۱۱۳
۱. آمریکا و استمرار دگرپنداری روسی.....	۱۱۹
۲. اتحادیه اروپا و فضای همسایگی مشترک.....	۱۲۶
۳. چین و پل سرزمین اوراسیا.....	۱۳۴
۴. ترکیه و کشورهای ترانزیت اوراسیای مرکزی.....	۱۴۲
۵. ایران و آشفتگی نقش در اوراسیا.....	۱۵۱
۶. روسیه و هم‌وردی با دگرهای هویتی.....	۱۶۲
۷. دولت‌های اوراسیا و کثرت‌گرایی هویتی.....	۱۷۶
گفتار دوم: منطقه‌گرایی حمایتی در اوراسیا.....	۱۸۸
نتیجه.....	۲۰۳

فصل چهارم - مناظره‌های هویتی و تحول نگرش روسیه به منطقه‌گرایی اوراسیایی.....

مقدمه.....	۲۰۵
گفتار نخست: فروپاشی اتحاد شوروی و بحران هویتی روسیه.....	۲۰۹
گفتار دوم: گفتمان‌های هویتی روسیه و منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۲۱۸
الف. گفتمان هویتی غرب‌گرایی.....	۲۲۲
الف - ۱. تصویر «خود- دیگری» در گفتمان هویتی غرب‌گرایی.....	۲۲۴
الف - ۲. منطقه‌گرایی اوراسیایی در گفتمان هویتی غرب‌گرایی.....	۲۲۶
ب. گفتمان هویتی دولت‌گرایی.....	۲۴۱

- ب- ۱. تصویر «خود- دیگری» در گفتمان هویتی دولت‌گرایی..... ۲۴۲
- ب- ۲. منطقه‌گرایی اوراسیایی در گفتمان هویتی دولت‌گرایی..... ۲۴۴
- ج. گفتمان هویتی اوراسیاگرایی..... ۲۵۳
- ج- ۱. روایت‌های مختلف از اوراسیاگرایی..... ۲۵۴
- ج- ۱- ۱. روایت قوم‌گرایانه اسلاوی..... ۲۵۴
- ج- ۱- ۲. روایت عام‌گرایانه جهانی..... ۲۵۹
- ج- ۱- ۳. روایت تمدن‌گرایانه..... ۲۶۰
- ج- ۱- ۴. روایت توسعه‌طلبانه..... ۲۶۳
- ج- ۱- ۵. روایت نژادگرایانه..... ۲۶۵
- ج- ۱- ۶. روایت «اکونومیستی»..... ۲۶۷
- ج- ۲. تصویر «خود- دیگری» در گفتمان هویتی اوراسیاگرایی..... ۲۶۹
- ج- ۳. منطقه‌گرایی اوراسیایی در گفتمان هویتی اوراسیاگرایی..... ۲۷۳

نتیجه..... ۳۰۱

یافته‌ها و جمع‌بندی..... ۳۰۳

منابع..... ۳۱۱

فهرست تصویرها

تصویر شماره ۱: سیرتاریخی سیطره قدرت‌های بزرگ در منطقه اوراسیا.....	۱۱۴
تصویر شماره ۲: فرایند شکل‌گیری سازه‌انگارانه ترجیح دادن/ندادن روسیه نسبت به منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۲۰۸
تصویر شماره ۳: مناظره گفتمان‌های هویتی روسیه پس از فروپاشی اتحاد شوروی.....	۲۲۱
تصویر شماره ۴: فرایند ساخت‌یابی ترجیح ندادن منطقه‌گرایی اوراسیایی در گفتمان هویتی غرب‌گرایان.....	۲۳۱
تصویر شماره ۵: فرایند ساخت‌یابی ترجیح منطقه‌گرایی اوراسیایی در گفتمان هویتی دولت‌گرایی.....	۲۴۹
تصویر شماره ۶: باورهای هویتی سلاوگرایی درباره هم‌گرایی منطقه‌ای.....	۲۵۸
تصویر شماره ۷: فرایند ساخت‌یابی ترجیح منطقه‌گرایی اوراسیایی در گفتمان هویتی اوراسیاگرایی.....	۲۸۳
تصویر شماره ۸: فرایند ساخت‌یابی متقابل هویت و ترجیح‌های روسیه در منطقه‌گرایی اوراسیایی.....	۳۰۲

فهرست جدول‌ها

جدول شماره ۱: مفاهیم سه‌گانه اوراسیا.....	۱۳
جدول شماره ۲: امپراتوری روسی و حوزه‌های نفوذ.....	۱۷
جدول شماره ۳: دیدگاه گفتمان‌های هویتی درباره مرزهای سیاسی روسیه در منطقه اوراسیا.....	۱۶۳
جدول شماره ۴: دیدگاه گفتمان‌های هویتی روسیه نسبت به منطقه‌گرایی‌های رقیب.....	۱۷۵
جدول شماره ۵: نهادهای اوراسیاگرایانه دولتی، غیردولتی و مردم‌نهاد.....	۲۹۰
جدول شماره ۶: گروه‌های اسلاوگرا و اوراسیاگرای افراطی.....	۲۹۴

پیشگفتار

تاریخ مشترک دولت‌های واقع در منطقه اوراسیا پس از فروپاشی اتحاد شوروی با وجود نداشتن یکدستی از نظر ویژگی‌های نژادی، فرهنگی و دینی، از طریق واژه بسیار رایج «فضای پاشوری» یک معنای هویتی و شناختی پیدا کرده است. مانند هر نشانگر هویتی-اجتماعی، اصطلاح پاشوروی در ایجاد احساس تعلق به منطقه‌ای مشترک در میان دولت‌های اوراسیا تأثیر بسیاری داشته است. بیش از همه، فضای پاشوروی درباره فدراسیون روسیه به غرب و با قانونی اتحاد شوروی، بازنمایی هویتی پیدا کرده و به مثابه فضای تمدنی/ هویتی این کشور مورد لحظه قرار گرفته است. تلاش بی‌وقفه روسیه در این فضا، حفظ و تداوم سرکردگی این کشور از طریق هم‌گراسازی دوباره آن، در قالب فرایندهای منطقه‌گرایانه بوده است. با وجود این، اهمیت تأکید بر فضای پاشوروی و فرایندهای منطقه‌گرایی در آن، در میان گفتمان‌های هویتی روسیه (غرب‌گرایی، دولت‌گرایی و اوراسیاگرایی) از وزن و جایگاه یکسانی برخوردار نیست و در دوره‌های مختلف با چرخش‌های فروگذارانه و تأکیدگذارانه همراه بوده است.

گفتمان هویتی غرب‌گرایی، در مقام تعیین‌کنندگی رفتار داخلی و خارجی روسیه در نخستین سال‌های پاشوروی، با تعریف گذشته امپراتوریایی روسیه به عنوان «دگر تاریخی» روسیه جدید، بازیابی «خود اصیل» روسیه را در پیوستن به «باشگاه کشورهای دموکراتیک غربی» جست‌وجو می‌کرد. بنابراین، غرب و هم‌گرایی با نهادهای سیاسی و اقتصادی آن، بر اوراسیا و هم‌گرایی اوراسیایی اولویت داده می‌شد. در واقع، نمونه اخیر به عنوان باری بر دوش نوسازی و توسعه اقتصادی روسیه و عامل سلبی گسست‌ساز و اختلال‌افکن در ساخت‌یابی هویت غربی این کشور، مورد ارزیابی و تفسیر قرار

می‌گرفت. در گفتمان هویتی جایگزین، یعنی دولت‌گرایی، حضور و نفوذ در اوراسیا و مشارکت در منطقه‌گرایی اوراسیایی ابزاری به شمار می‌آمد که می‌توانست با قدرت‌افزایی داخلی، بازیابی نقش منطقه‌ای روسیه و بازتوانی جایگاه «قدرت‌بزرگی» و اهمیت جهانی آن را در پی داشته باشد. البته در دوره حاکمیت دولت‌گرایی، هم‌گرایی با اوراسیا بیشتر به روابط دوجانبه با اعضای کشورهای همسود (سی‌آی‌اس)، و ایجاد نهادهای زیر- منطقه‌ای مانند وضعیت اتحاد روسیه سفید و فدراسیون روسیه، اتحادیه گمرکی اوراسیا، و اتحادیه اقتصادی اوراسیا متمرکز شد. در عین حال، طرح‌های منطقه‌گرایی گسترده و جامع مانند اتحادیه اوراسیایی که در سال ۱۹۹۴ از سوی نورسلطان نظربایف، رئیس‌جمهور قزاقستان مطرح شد، استقبال نشد.

با روی کار آمدن دیر پرپوتین، روسیه بازچینش دیگری را در سلسله مراتب گفتمان‌های هویتی خود تجربه کرد. در اسیاگرایی، به عنوان کلان-گفتمان هویتی حاکم در این دوران، همان‌طور که از عنوان آن هواداست، در مقایسه با دو گفتمان پیش گفته، منطقه اوراسیا را در کانون توجه خود قرار داد. روایت‌های مختلف این گفتمان (ثبات‌گرایانه، ژئواکونومیستی، تمدن‌گرایانه و توسعه‌طلبانه)، متناسب با شکل و شیوه نفوذ منطقه‌گرایی‌های رقیب در اوراسیا، طیفی از رویکردهای سازش (ثبات‌بخشی منطقه‌ای و توسعه اقتصادی) تا رویکردهای سخت (بازآفرینی منطقه‌طلبی روسی و برقراری امپراتوری اوراسیایی) را در برخورد با منطقه اوراسیا به دولت‌مردان روسیه توصیه کرده‌اند. به‌ویژه در شرایط ظهور و نفوذ تهاجمی دگر غربی مانند انقلاب‌های رنگی در اوراسیا (سال ۲۰۰۵)، بحران گرجستان (سال ۲۰۰۸) و بحران اوکراین (سال ۲۰۱۴)، این اوراسیاگرایی محافظه‌کارانه (تمدن‌گرایی و توسعه‌طلبی) بوده که در تعیین‌کنندگی رفتار منطقه‌ای روسیه بر اوراسیاگرایی انتقادی (ژئواکونومیستی و ثبات‌گرایانه) برتری یافته است. نباید از نظر دور داشت که تعیین‌کنندگی آموزه‌های اوراسیاگرایی محافظه‌کار، می‌تواند با افزایش بی‌اعتمادی دولت‌های منطقه اوراسیا نسبت به اهداف اعلامی و اعمالی

روسیه در پیگیری منطقه‌گرایی اوراسیایی، ناکامی طرح‌های هم‌گرایی را در پی داشته باشد؛ زیرا برای اوراسیاگرایان تمدن‌گرا و توسعه‌طلب، منطقه‌گرایی اوراسیایی هدف نبوده، بلکه مقدمه بازآفرینی امپراتوری روسی/ اوراسیایی به شمار می‌رود.

در مجموع، نوع نگرش و شیوه برخورد روسیه با اوراسیا و منطقه‌گرایی اوراسیایی خط‌سیر پرپیچ‌وخمی را در دوران پسا شوروی طی کرده است. از شناسایی و احترام به مرزهای سرزمینی جدید تا تلاش برای بازآفرینی امپراتوری روسی، توصیه‌های متضادی بوده‌اند. گفتمان‌های سه‌گانه هویتی روسیه نسبت به منطقه اوراسیا ارائه کرده‌اند. به‌دیگرسخن، این گفتمان‌ها در بازتعریف خود، طیفی از برداشت‌های مختلف از تداوم «ما بودگی» در دوران پسا شوروی تا «دگرپنداری» و «غیریت‌سازی» از منطقه اوراسیا را مورد تأکید قرار داده‌اند. بسته به یکسان‌نگاری یا دگرپنداری هویتی، منطقه‌گرایی اوراسیایی در کلان-گفتارهای هم‌تراز روسیه، بازنمایی‌های متفاوتی پیدا کرده است. اینکه مقام‌های روسیه در کدام مظهر، به چه دلیلی، کدام بازنمایی را باور داشته و در عمل نیز به کار بسته‌اند، موجب چرخش‌های فروگذارانه و تأکیدگذارانه نسبت به منطقه‌گرایی اوراسیایی و نیز بازبینی و بازچینش مستمر فهرست رقبای همکاران و متحدان این کشور شده است که در کتاب به تفصیل به آن پرداخته خواهد شد.

بر همین اساس مطالب کتاب در چهارفصل تنظیم شده است: فصل نخست؛ «منطقه‌گرایی جدید یا سلطه‌طلبی قدیم در اوراسیا»، با استناد به نظریه‌های منطقه‌گرایی جدید، به دنبال بررسی واقعیت منطقه‌گرایی اوراسیایی و میزان استقلال آن از اراده و اهداف روسیه است. فصل دوم؛ با عنوان «منافع اقتصادی روسیه و منطقه‌گرایی توسعه‌ای در اوراسیا»، نقش حمایتی/ مخالفتی گرایش‌های اقتصادی گفتمان‌های هویتی روسیه در شکل‌گیری و پیشبرد منطقه‌گرایی توسعه‌ای در اوراسیا را به بحث خواهد گذاشت. فصل سوم؛ با عنوان «منطقه‌گرایی رقابتی - حمایتی در اوراسیا و سیاست‌های روسیه»، در بخش‌های مختلف خود، تأثیر نوع نظام‌های سیاسی غیردموکراتیک حاکم در دولت‌های

منطقه بر سیاست‌های منطقه‌گرایانه آن‌ها، واکنش‌های حمایتی یا مخالفتی دولت‌های منطقه نسبت به تلاش‌های منطقه‌گرایانه روسیه، منطقه‌گرایی‌های رقیب و مورد حمایت بازیگران فرامنطقه‌ای در اوراسیا و سیاست‌های روسیه نسبت به این مسائل را بررسی خواهد کرد و در فصل چهارم با عنوان «مناظره‌های هویتی و تحول نگرش روسیه به منطقه‌گرایی اوراسیایی»، جایگاه منطقه‌گرایی اوراسیایی و افت و خیزهای آن در گفتمان‌های هویتی سه‌گانه روسیه به بحث گذاشته خواهد شد.